Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

FESTSKRIFT

Udgivet i anledning af
200 års jubilæet
for
statens hedeplantager

Den sommer og den skov de ret høre sammen

af

Peter Seeberg

Skov- og Naturstyrelsen
Viborg 1988

Den sommer og den skov de ret høre sammen

af

Peter Seeberg

Skov- og Naturstyrelsen
Viborg 1988

Den sommer og den skov de ret høre sammen

Indfald og overvejelser ved 200-året for skovrejsningen på Alheden.

Forestillingen om den øde, endeløse, jyske hedeslette, der breder sig vest for den sidste israndslinie er en civilisationspræget forenkling. Den dramatiserer det forhold, at i Jylland går man stort seet, men også kun stort seet, fra de fede morænejorder til de magrere, til man atter kommer til fed jord både i vest og i syd: dels bakkeøerne fra næstsidste istid, hvis hvælvede eller halvflade profiler i horisonten bryder fladheden, men også afløser jordsmonnets magerhed med rige jorder; dels de

Landet, som det var, da skovrejsningen begyndte, gemmer sig endnu inde i plantagerne. Fyrrene i baggrunden er bjergfyr, der på højdedraget skaber et alpint indtryk under sommerhimlen. Randbøl. Foto: H. Staun.

store ådale, der fra et net af snævre aftapningsdale bærer morænernes vand vestpå og nordpå og skaber striber af grøntland som var det bibelske og ægyptiske floder.

Hedeslettens poetiske monotoni, stærkt iscenesat af dens elsker, Steen Steensen Blicher, er ikke mindre interessant ved den kendsgerning, at den igrunden er en højslette (af en beskeden højde ganske vist), tit med udviskende overgange til gletscherlandet mod øst og især gennemkæmmet af idag tit tørre kløfter og dale. Ja, Alheden er et landskab, hvor de i afstand fra fladen seet usynlige dale betinger friskhed, afveksling og samlende fjernkik gennem og ikke blot over landskabet. Det vrimler med navne på dale, der har skabt struktur i ødet: Havrdal, Stendal, Ulvedal, Kompedal, Stordal, Engdal, Gårdsdal, hvis større strøg forgrener sig i smådale ind i landet og her oprindeligt alle har været klukkende med bækløb udsprungen af piblende kilder.

At den nuværende tørhed i dalbunden, der tit dækkes af stride græstuer, er en nyere tilskikkelse, høres der om fra Fallesgårde, hvor der i den dal, som fører forbi den lille landsby endnu til midten af 1700-året randt en kilde, der gav rigeligt vand, der imidlertid svandt hen efter jordskælvet i 1746, således at man godt hundrede år efter måtte hente vand en kilometer borte.

Navnet Fallesgårde hænger sammen med navnet på den skov (Faldved), der stod her indtil helt op mod 1800 og som sikkert ikke har bremset op i sin udbredelse her ved overgangen til Alheden. Det øde kan være af forholdsvis ny dato. Pollenundersøgelser i de små hedemoser på Karup hedesletten har jo vist, at heden i Jylland ikke er et oprindeligt fænomen, men måske er en reparationsvegetation efter at en skiftende sammensat åben, parkagtig skov er blevet udryddet ved naturens vilkår og menneskenes uforstandighed. Lyngen indvandrer først omkring 800 f.vt. og da har der jo allerede været bebyggelse rundt om og ud i det, der senere blev hede, i over 3000 år, viser langdysser og gravhøje.

Skovnavne: Falle, Vedhoved, Agerskov, Bøgelund, Egelund viser ikke blot at der i det mindste i Alhedeslettens grænsezoner og ved å og bæk har stået skov og lund, men det nærer fantasien for den, der gerne ser henover den periode, hvor skovbryn var tyndet, træer var fældet og kun rester af lavskov stod tilbage som næring for de skovædende geder, som f.eks. landsbyen Agerskov var kendt for (de leverede bukse- og

handskeskind). De skove, der endnu stod op mod 1800 var sikkert kratskove som Viborg krat, men 100 år tidligere og lidt til dokumenterer matriklen af 1682 ikke blot, at der var skov ved Stanghede og Falle, men i området ved Stendal, ja i Kompedal, og skoven var ikke kun en beskeden klat, men havde udstrækning. Hvor skovplantningen påbegyndtes efter beslutningen af 4. juni 1788, havde der altså kun 100 år tidligere stået skov. Ingen der traf beslutningen eller som blev sat til at udføre den, vidste tilsyneladende noget om det. Mennesker er ikke gode til at huske den slags. Forestillingen om den øde hede blev i løbet af 1700-året til et reservoir for landskabsfantasien, så erindringen om den grønne skov blev fortrængt. Men erobringen af heden var altså ikke en erobring, det var en optakt til en genskabelse af et landskab, der var mindst ligeså oprindeligt som heden, ja mere endda, selvom genskabelsen må foregå igennem en række faser, der repeterer de skovhistoriske i snævrere tidsrum: Nåleskov, blandingsskov, løvskov. Det er et oprindeligere Jylland, der med kulturens hjælp på den måde bliver til.

I 1682 havde flyvesandet lagt sig som indsander på de åbne strækninger. De dækkes, men ingen får bugt med dem. Kompedal. Foto: H. Staun.

Omkring Alheden og dens forlængelser mod nord og syd lå der fra bondestenalderen jordbrugende bebyggelser, der ved overgangen mellem Vikingetid og Middelalder, rundt regnet år 1000 i al væsentlighed havde sat sig fast på permanente landsbytofter og som under øgede befolkningspres udstyret med ny teknik (f.eks. hjulplov, gennemførelsen af sædskifter) etablerede udflyttergårde og smålandsbyer. Bøgelundbygden S. for Karup må være etableret i en sådan situation, men måske snart være opgivet. Den nys opdagede kirkegårds datering synes kun at give bebyggelsen et ånderum på 100 år. Fremstødet lykkedes ikke helt, men Bøgelund bestod dog alle de følgende århundreder med et par gårde.

Langs med ådalene etablerede en spredt enkeltgårdsbebyggelse sig, der nød godt af høet fra engene og hedernes vide bagland til fårene. Selv hvor skoven veg, skulle ingen savne ildebrændsel, lyngtørv varmede godt på ildstedet. Korn kunne dyrkes i nogle år på agre, der blev brudt op efter at have været lagt i aske. De ånære hedegårde led nok mestensdels ingen nød. Laks kunne de nyde i sæsonen efter appetitten.

Landsbyer kunne også få plads og livsens brød: Resen lagde sig ved å og hede og overlevede, Høgild blev en spredt affære, men den fik mølle, så korn må der have været til at male, Karup lagde sig midt i det milevide og blev en hellig stad, der tiltrak tusinder, der valfartede til dens matrikel. Man forstod at klare sig.

Det øde var jo ikke fjernt. Det lå midt i Jylland og kunne ikke skræmme et vejnet væk, der satte Alhedens beboere i kontakt med vejfarende, der skulle fra Viborg til Hjerting, fra Skive til Vejle og Kolding. Hærvejssporet og alle de andre veje, som ville løbe ind i det eller krydse det, det var altsammen Alhedens livsårer. Dens faste beboere havde let ved at komme afsted andetstedshen og blev aldrig hjemmefødinge.

Tabet af skoven, der gerne var kongens eller godsejerens, var ikke blot et tab af bygningstømmer, men tab af svin. Hvordan skulle man fodre svin, hvis man ikke havde skov og olden. De lyngarealer, der bredte sig yderligere efter at de sidste skove i perioden 1682-1788 blev livsfarligt forhugget, vidste godsejeren nok ikke, hvad han skulle bruge til, bonden var ikke så bange. Han kunne holde får, spinde og strikke uldvarer.

Der foregik såvel i Jylland som på Sjælland fra 1500-tallet en målbe-

vidst opbygning af den hjemlige fåreavl gennem indførsel af engelske, skotske og podhyliske fåreracer ledsaget af såvel hyrder som hunde. Fra Midtjylland kender vi store, cirkulære fårefolde på hedeområder, som Stanghede ved Hald og på Estvadgårds jorder vestpå. Det må have været meningen at bremse uldimporten udefra. Dette initiativ kan godsejerne, også i det midtjyske, efterhånden have overladt til hedebønderne og bønderne, der grænsede op til heden. Bindeindustrien, der florerede et hundrede år: 1750-1850, gav hedeegnene endnu en indtægtskilde.

I kraft af Alhedelandskabets sammensathed: åbne lynggroede sletter, krat, skov og lund, dybe dalstrøg med rindende vand, hvoraf kun lidt kendte ejermand, hvis det da ikke var kongens, lod monarkerne allerede fra 1200-året med europæiske jagtmanerer indrette jagthuse i tilknytning til de enorme arealer, der afmærkedes som kongelige vildt-

Skovvej i Viborg Hedeplantage med rødgran, birk og monumentale skovfyr. Hvem gik ikke gerne her en sommerdag, eller på ski en klar vinter? Foto: H. Staun.

baner. En systematisk afgrænsning med vildtbanepæle og sten fandt sted under Frederik den 2. I Majlund ved Haller ådalens sydbred boede een af de kongelige vildtfogeder. I Stendal findes den dag i dag to vældige fangstgruber, der afsluttede vildtbanen, der strakte sig op til Vedhoved vest for Finderup. Man har forestillet sig de høje herrer galoppere hen over en flad, åben hedestrækning og drive med prægtige jyske kronhjorte, men landskabet må have været anderledes, vildtet skal have noget at gå og stå i. Fangstgruben i Stendal har været gravet i skov.

Tre generationer samlet på eet sted. Stendal Plantage. Skovfyr, ædelgran, rødgran. Foto: Jørgen Borg.

Med en dalende interesse for at gå på jagt i Jylland, hvor vildtbestanden på grund af hedens ekspansion nok også var faldende, måtte der findes på noget nyttigt med heden i nyttens og oplysningens århundrede. Man lagde planen om hedens kolonisering, der realiseredes 1759.

Kolonierne blev lagt i kontakt med landsbyoverdrevene. Kolonistmarker lå i området mellem Sjørup og Årisvad lige op til græsningsjord for de østlige landsbyer, hvor der havde græsset køer, hvor hyrder havde samlet sig til davre, hvad gravhøjsbenævnelserne Ståhøj og Davrehøj tyder på. Nu blev der nok fra disse høje kastet lange, både misundelige og foragtende blikke ud mod tilflytterne, hvor udlænding blev en tvivlsom betegnelse i en egn, der ellers havde vænnet sig til gennem århundreder, at der kom rejsende og at nogen bosatte sig og blev til nytte for de fastboende.

Heldigvis for denne tankegang rejste mange igen og gårdene kom på danske hænder, hvorved den opblanding af de gamle landsbyers beboe-

Et skovbryn i Randbøl. Lys og skyggedannelserne skaber liv i den relative ensartethed. Foto: H. Staun.

re, de tilkommende og lokale danske udflyttere kom til at tegne en overgangsperiode, som skulle sikre fred og forståelse. Den fælles rejsning af Alhedens plantager, der jo foregik i en stat, der bestod af to nationer, med to sprog, med to administrationer, og hvor den forstlige kompetence foreløbig i væsentlig grad var domineret af det tyske befolkningsislæt, udgør et væsentligt moment i den udglatning af modsætninger, der i det nuværende Alhede-område nu kun kan behandles i den historiske anekdote, hvis for eller imod ikke mere kan krænke nogen.

Det var i et vågent land, genrejsningen af den midtjyske skov påbegyndtes i 1788. Oplysningstiden havde tændt lys, den jordbrugsteknologiske interesse var levende, samfundsbevidstheden voksede med de økonomiske muligheder. I et år blev den midtjyske landbo stillet overfor to tilbud, der skulle ændre hans fysiske eksistens aldeles: skovplantningen i Havrdal, Stendal og Ulvedal, og Stavnsbåndets løsen. Ingen tvivl om, at han først har skønnet skovplantningen som det vigtigste, det kunne han se for sig fandt sted, mens den lokale avis ikke omtalte kongens agrarpolitiske frihedserklæring i flere år, og måske den heller ikke betød så meget i første omgang. Også den skulle gro efter sin betydning.

Plantningen blev gennemført som en militær kampagne. Plantagerne skulle planlægges således, at de dannede en fast geometrisk figur, så de tilsammen kunne modstå vinden. Også den indre planlægning af et stjerneformet vejnet mellem de høje jorddiger, der skulle beskytte de unge planter havde reminiscenser af militær arkitektur. Plantagerne blev efter hævdvunden skik til fra øst til vest i de enkelte afsnit.

Overførsteren, der stod for plan og iværksættelse, hannoveraneren Georg Wilhelm Brüel, (1752-1829), var en både snild og egensindig mand, erfaren og tålmodig nok til at vente på resultater og ændre på udgangspunkter. Foruden jordens bearbejdelse gennem pløjning, skulle der graves plantehuller og som nævnt rejses diger omkring de forskellige parceller, der sammen med det endelige hoveddige omkring det samlede plantageområde udgør et jordværk af en længde på omkring 150 km. Frø skulle skaffes, da der endnu ikke var tænkt på planteskoler, de kom fra Tyskland eller fra Norge, og kunne tit være fugtige og golde, når de skulle bruges. Skovplantningen foregik i man-

ge årtier væsentligt som en skovsåning. Det blev skovrider Jens Bang (1786-1862), der væsentligt ændrede dette: fra egne planteskoler ved Stendalgård kunne han efterhånden forsyne nye plantager og nyplantninger af ældre plantager med planter. Skovriderens indtægt skulle jo hentes fra den såkaldte embedsjord.

Mange farer truede de unge plantager: hedebrand, afgnavning af kreaturer, larve- og svampeangreb, men forsøget lykkedes. Jorden ville bære skov. Fra begyndelsen af var det skovfyr og rødgran, der fremforalt blev plantet, tilsidst en dominans af rødgran, der skabte et ensartet vækstbillede for en tid, der vakte megen spot hos æsteter og naturelskere. Men skoven ældes og må forynges gennem hugst og nyplantning, nye forsøg og tilpasninger forsøges og af ensformigheden bryder et afvekslende skovbillede frem af art, alder, størrelse.

Alle stadier har forsonende træk: den tætte ungskov af graner, der har passeret juletræsstadiet er prægtig mod en klar vinterhimmel, når det svirrer i kronerne af skarer af fuglekonger. Den endnu næsten

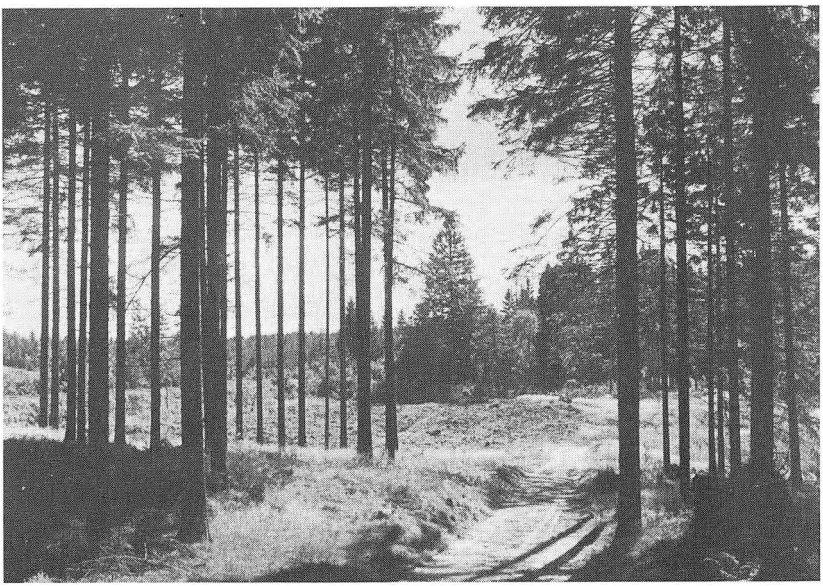

Lyset udenfor stammernes fine hal, vejen, der forsvinder under bakken, den ældre og den unge skovhorisont, de permanente elementer i plantagelandskabet. Randbøl. Foto: H. Staun.

mørke tredve årige skov, hvor lyset falder ind gennem næsten tilgroede udhugninger og tilgroede veje, rummer klynger af gule kantareller, som man finder frem til fra skovvejenes faste kanter, hvor de også gror, men hvorfra man fristes til også at kikke dybere ind og måske få kik på en rig klynge. Den åbnere højskov, hvor man følger stammerne op til himmelfjerne kroner duver som skibsmaster (hvad de, hvis det er fyr, også kan blive til), mens kronerne suser beroligende i den højtliggende vind. Om sommeren sveder højgranerne langs plantagevejene fra stamme og grene i den hede luft, der er fyldt af gnistrende insekter, mens duerne kurrer i løn og spætterne hamrer hjernerystende på gamle træer. Jo, plantagen er god.

Nu er der egeskovbryn og store parceller af rette, tredsårige bøge i Stendal skov, der allerede har været gennem tre faser, tre udviklinger i et mylder af facetter. Skovfyr fra første fase står endnu mellem graner i højskovsfasen fra anden fase, der ved sine knæ har ædelgran af tredje fase. Skal det blive løvskov påny? Det langsigtede i det oprindelige projekt stabiliseres i fornyet langsigtethed. Det er der, hvor skovbrug på sit bedste har noget at fortælle al anden virksomhed idag. Skovbrug er ikke bare produktion. Motorsavens fræsen, traktorernes nonchalante banen sig vej, tier dog for væksters enetale, det er skovens stilhed, det er eftertanke.

Tilbageføringen af en del af det midtjyske »marginal«landskab til en »oprindeligere tilstand« end for 200 år siden, må i jubilæumsåret virke som et incitament for jordbruget som helhed. Værdi kunne måske defineres især som det, man er med til at skabe, men næppe selv får del i.

SKOVEN STÅR DEJLIG OG GRØN.

Peter Seeberg

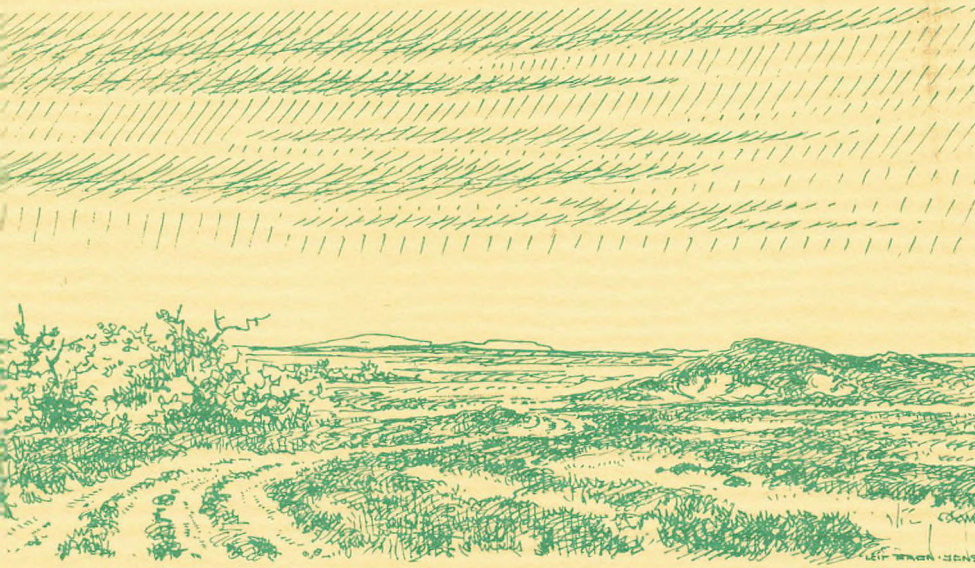

Special-Trykkeriet Viborg a-s